

Συμπερασματικά μπορούμε νά εκφράσουμε τή βεβαιότητά μας ότι ο παρών τόμος ανταποκρίθηκε στους σκοπούς πού εκτίθενται στον Πρόλογο τής Έκδοσης, προσφέροντας, μέ έγκυρότητα, πολυφωνία απόψεων σχετικά μέ τά ούσιώδη ζητήματα τής σωκρατικής φιλοσοφίας. Ένα άλλο προτέρημα είναι ότι καταφέρνει νά ικανοποιήσει έξιςου τά γενικά ένδιαφέροντα του άνειδίκευτου αναγνώστη όσο και του έξειδικευμένου έρευνητή. Έπιπλέον παρουσιάζει τίς πιο διαφορετικές έρμηνείες ύπό τό πρίσμα μιās συμφωνίας επί τής αξίας και τής γονιμότητας τής αρχαίας έλληνικής φιλοσοφίας. Αξίζει νά διαβαστεί από έρευνητές τής φιλοσοφίας, Καθηγητές τής Μέσης Έκπαίδευσης, φοιτητές, και άλλους ειδικούς. Έλπίζουμε ότι τό έλληνικό κοινό θά ώφεληθει πολλαπλᾶ από τά ἄρθρα πού περιέχονται στό καλαίσθητο, έγκυρο και χρησιμώτατο αυτό βιβλίο. Είναι ένα βιβλίο άπαραίτητο για κάθε διανοούμενο και για κάθε βιβλιοθήκη.

ΧΡΥΣΗ ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΥ
ΥΠΟΨΗΦΙΑ ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΑΘΗΝΑ

ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚ. ΡΕΝΤΕΣΗ, *Είναι και ανθρώπινη πράξις*, Αθήνα 1991, σελ. 380.

Όπως ο τίτλος του βιβλίου υποδηλώνει, η ανθρώπινη πράξη και οι όροι σύμφωνα με τους οποίους αυτή εκδηλώνεται είναι το ηθικό πρόβλημα με το οποίο ο συγγραφέας ασχολείται στο ανωτέρω έργο.

Έδη στο εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου τίθενται οι τρεις θεματικοί άξονες-ερωτήματα, σύμφωνα με τα οποία θα γίνει η διαπραγμάτευση του θέματος:

α) Το πρώτο ερώτημα αφορά στις έως τώρα διατυπωθείσες φιλοσοφικές θεωρίες για το ηθικό πρόβλημα της ανθρώπινης πράξης, για να δειχθεί στη συνέχεια κατά πόσο όλες αυτές οι απόψεις των διάφορων διανοητών αποτελούν «οντολογικά έγκυρες πραξεολογικές θεωρίες», σύμφωνα με την έκφραση του συγγραφέα.

β) Το δεύτερο ερώτημα αφορά στην άποψη του συγγραφέα για την ποιότητα της ανθρώπινης πράξης στη μέχρι τώρα ιστορική πορεία της ανθρωπότητας.

γ) Το τρίτο ερώτημα αναφέρεται στη δυνατότητα ή μη ελεύθερης δράσης του ανθρώπου.

Τα τρία κεφάλαια από τα οποία αποτελείται το βιβλίο αποτελούν, θα λέγαμε, απαντήσεις στους παραπάνω προβληματισμούς.

Το πρώτο κεφάλαιο (σελ. 27-142) συνίσταται στην κριτική παρουσίαση των ηθικών θεωριών των σημαντικωτέρων διανοητών, ξεκινώντας από τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους και φθάνοντας μέχρι τον Marcel Conche. Εξ αρχής όμως δηλώνεται σαφέστατα η άποψη του συγγραφέα ότι όλες οι προηγούμενες ηθικές απόψεις, οι πηγάζουσες από το χώρο της Φιλοσοφίας, αλλά και της επιστήμης, χαρακτηρίζονται από δογματισμό και μονομέρεια γι' αυτό και δεν προσφέρουν τίποτα θετικό στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ενεργούν, με αποτέλεσμα αυτή η δυσμενής κατάσταση στο χώρο του Πνεύματος να αντανακλά και στο επίπεδο της ανθρώπινης πράξης.

Η παρουσίαση ξεκινάει με τον χαρακτηρισμό της Ανατολικής ηθικής φιλοσοφίας

ως μεταφυσικής και αόριστης εκ του γεγονότος ότι στηρίζεται στο δυαδικό μεταφυσικό σχήμα του καλού και του κακού.

Οι Σοφιστές, φέρνοντας τη σχετικοκρατία στην αξιολόγηση του ηθικά καλού ή κακού, κρίνονται ως εξυπηρετούντες το δικό τους ρόλο ως ρητοροδιδάσκαλοι, εφόσον υπεστήριξαν ότι μια πράξη μπορεί να αξιολογηθεί μόνο με βάση τον προσωπικό και κριτικό λόγο, φερέφωνα του οποίου υπήρξαν οι ίδιοι.

Ο Σωκράτης, συνδέοντας την έννοια της Αρετής με τη γνώση της Αλήθειας και κατ' επέκταση με την ευδαιμονία, θεωρείται ότι δίνει λογοκρατική χροιά στην αντιμετώπιση του ηθικού προβλήματος, ενώ ο Πλάτων ανάγει το αγαθό σε μεταφυσική, έσχατη αρχή, την οποία ο άνθρωπος πρέπει να συλλάβει με υπερλογική λειτουργία, αν θέλει να καταστεί ηθικά ολοκληρωμένο ον.

Ο Αριστοτέλης θεωρείται ότι συναρτά την Αρετή περισσότερο με τον άνθρωπο ως ύπαρξη, με την έξη και την ελευθερία της βούλησης, βλέποντας πιο πολύ την υποκειμενική πλευρά του ηθικού ζητήματος, παρά τη γνώση της μόνης αντικειμενικής πραγματικότητας των ιδεών, όπως ήθελε ο Πλάτων.

Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στην Κυνική και Κυρηναϊκή σχολή, όπου και τονίζεται ο έντονα φυσιοκρατικός (αντι-κοινωνικός) χαρακτήρας της κυνικής θεωρίας, ενώ για την κυρηναϊκή σχολή σχολιάζεται ο μονόπλευρος χαρακτήρας της, εφόσον, σύμφωνα με την κυρηναϊκή άποψη, η ηθική τελείωση του ανθρώπου εξαρτάται από το αγαθό της πνευματικής ηδονής και της συναισθηματικής πληρότητας που αυτή συνεπάγεται.

Η στωϊκή σύνδεση εξάλλου της ηθικής διάστασης του ανθρώπου με τον Παγκόσμιο Φυσικό-Θεϊκό Νόμο σχολιάζεται θετικά, ενώ η άποψη του Επικούρου, ότι δηλαδή η ηδονή καθαυτή είναι μάλλον ηθικό ιδεώδες και όχι ένα μέσο προς απόκτηση του ηθικού ιδεώδους, επικρίνεται.

Όλες οι παραπάνω εκτεθείσες απόψεις όμως θεωρούνται από τον συγγραφέα μονόπλευρες, διότι δεν αναφέρονται διόλου στην κοινωνική παράμετρο της ανθρώπινης πράξης αλλά μόνο στην υποκειμενική και διότι τονίζουν υπέρ το δέον τον ευδαιμονιστικό χαρακτήρα της ανθρώπινης πράξης και το ρόλο της λογικής λειτουργίας του ανθρώπου.

Στη συνέχεια, και μετά την αναφορά στη χριστιανική ηθική διδασκαλία της Αγάπης, ο συγγραφέας παρουσιάζει τις ηθικές απόψεις των επιφανεστέρων εκπροσώπων της νεώτερης και σύγχρονης ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, αφού προηγουμένως κάνει μια γενική κατηγοριοποίηση των ηθικών θεωριών ακολουθώντας τον εξής τύπο:

α) Λογοκρατική ηθική θεωρία: όπου αναφέρονται οι Descartes, ο Leibniz και ο Wolff.

β) Εμπειρική ηθική θεωρία: όπου εξετάζονται ο Darwin, ο J. M. Guyau, ο P.A. Kropotkin, ο H. Spencer (βιολογική ηθική θεωρία). Επίσης αναφέρονται ο J. S. Mill (ωφελιμιστική ηθική), ο Karl Marx, ο Aug. Comte, ο J. Dewey, ο Levy-Bruhl.

γ) Μεταφυσική ηθική θεωρία: όπου παρουσιάζονται οι απόψεις του Spinoza, Kant, Hegel, Scheller και Bergson.

δ) Υπαρξιστική ηθική θεωρία: Jean Paul Sartre.

ε) Ανθρωπιστική ηθική θεωρία: Marcel Conche.

Σύμφωνα μ' αυτό το σχήμα παρουσιάζονται επιγραμματικά τα βασικότερα σημεία της ηθικής διδασκαλίας των εν λόγω διανοητών και γίνονται κριτικές παρατηρήσεις επ' αυτών.

Η γενικώτερη όμως κριτική παρατήρηση επί του συνόλου των παραπάνω απόψεων

τονίζει τη μονομέρεια που επικρατεί σ' αυτές, λόγω του ότι είτε θεωρούν μονοδιάστατα το ηθικό πρόβλημα είτε δεν προσδιορίζουν ειδολογικά τα κριτήρια αξιολόγησης της ανθρώπινης πράξης.

Παρά ταύτα τονίζεται η σπουδαιότητα κάποιων επιμέρους θέσεων.

Έτσι το πρώτο κεφάλαιο κλείνει με την πρόταση του συγγραφέα: όλοι οι φορείς του Πνεύματος πρέπει να συνεργαστούν για τη διαμόρφωση μιας ηθικής θεωρίας που σύμφωνα με τις αρχές της Διαλεκτικότητας, του Πλουραλισμού και της Ενότητας θα προβάλλει όλα τα ανθρώπινα ιδεώδη όπως αυτά της Ειρήνης, της Ελευθερίας, της Δικαιοσύνης, της Ισότητας, του Φιλελευθερισμού κ.ά. ως οδηγούς της ανθρώπινης πράξης σε όλα τα επίπεδα του ιστορικού γίνεσθαι.

Αυτή όμως η πρόταση, μέχρι τώρα τουλάχιστον, είναι κενό γράμμα, εφόσον στον κόσμο επικρατούν αντίθετες απ' τις παραπάνω αρχές.

Αυτό είναι και το θέμα με το οποίο ο συγγραφέας ασχολείται στο Δεύτερο Κεφάλαιο (σελ. 143-208) αναλύοντας την έως τώρα κατάσταση. Η βία, ο δογματισμός και η αναλευθερία επικρατούν στις ανθρώπινες εκδηλώσεις κυρίως εξαιτίας των ανθρώπων του Πνεύματος, των ηγετών του κόσμου, αλλά και της παθητικότητας με την οποία οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν το δογματισμό και τον απολυταρχισμό των δυο πρώτων αντίστοιχα.

Συγκεκριμένα οι ηγέτες του κόσμου αλλοιώνουν με τους χειρισμούς τους τη γνησιότητα των πανανθρώπινων αξιών, ενώ οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες δογματίζοντας δεν συμβάλλουν στο σωστό οντολογικό προσδιορισμό της ανθρώπινης πράξης, και κατ' επέκταση δεν ασκούν έλεγχο στους θεσμικούς ηγέτες. Η πλειονότητα δε των ανθρώπων τηρεί παθητική στάση έναντι αυτής της κατάστασης είτε λόγω της ακατάλληλης Παιδείας που δέχεται, είτε λόγω της καταπίεσης και του αποπροσανατολισμού που υφίσταται από τους ηγέτες.

Η πρόταση που αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο τώρα αναλύεται διεξοδικότερα: για να βγει η ανθρωπότητα από το τέλμα στο οποίο έχει περιέλθει, θα πρέπει οι άνθρωποι των επιστημών και της φιλοσοφίας να συλλειτουργήσουν χωρίς δογματισμό για να επαναπροσδιορίσουν την προβληματική της ανθρώπινης πράξης σύμφωνα με τις αρχές του Μέτρου, της Αρμονίας και της Ενότητας και πιο συγκεκριμένα με τα ανθρώπινα ιδεώδη που έχουν προαναφερθεί. Απ' αυτά ξεχωρίζει το ιδεώδες του ανθρωπισμού ως η ιδέα απ' την οποία πηγάζουν και στην οποία αναφέρονται όλες οι άλλες.

Η μεταφορά τους όμως στην πράξη δεν θα πρέπει να είναι επιφανειακή, αλλά γνήσια κι αληθινή.

Γι' αυτό θα πρέπει να παρασχεθεί στους ανθρώπους μια παιδεία προσανατολισμένη προς τα ηθικά ιδεώδη με σκοπό να αποκτήσουν οι άνθρωποι τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία θα επιλέγουν αλλά και θα κρίνουν τις πράξεις τους και τους ηγέτες τους.

Σ' αυτή την προσπάθεια οι φιλόσοφοι θα έχουν μείζονα ρόλο ως εκ της αποστολής τους να διαπαιδαγωγήσουν ηθικά τους ανθρώπους.

Όλη αυτή η πανανθρώπινη προσπάθεια προϋποθέτει, κατά τον συγγραφέα, ότι ο άνθρωπος είναι πραγματικά ελεύθερος από κάθε είδους περιορισμούς και από έξωθεν προερχόμενες συσκοτίσεις για να δράσει σύμφωνα με τις ηθικές αξίες.

Είναι όμως ο άνθρωπος δυνατό να καταστεί πραγματικά ελεύθερος; Απ' αυτό το ερώτημα αφορμάται ο συγγραφέας και προχωρεί στο Τρίτο Κεφάλαιο (σελ. 209-298) όπου κάνει μια προσπάθεια για να προσδιοριστεί οντολογικά το περιεχόμενο της έννοιας της Ελευθερίας.

Από την Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία εξετάζονται οι απόψεις του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και των Στωικών για την έννοια της Ελευθερίας. Το γενικό συμπέρασμα του συγγραφέα είναι ότι οι αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι, ιδιαίτερα ο Πλάτων, συνέδεαν την έννοια της ελευθερίας με τη γνώση της αλήθειας, ενώ ο Αριστοτέλης βλέπει περισσότερο την ελευθερία ως χαρακτηριστικό της υποκειμενικής ανθρώπινης βούλησης.

Στη συνέχεια και επί του ιδίου θέματος παρουσιάζονται οι απόψεις των φιλοσόφων της Νεώτερης Ευρωπαϊκής Φιλοσοφίας όπως του Descartes, του Spinoza, του Rousseau, Kant, Fichte, Hegel, Bergson, Sartre, Marx καθώς και του Russell.

Η κριτική θεώρηση που ακολουθεί τονίζει τη θετική συμβολή των θεωριών αυτών καθώς συνδέουν την ελευθερία με τη γνώση και την απελευθέρωση από τα ανθρώπινα πάθη· επισημαίνεται όμως κάποια ασάφεια και ανεπάρκεια στην αντιμετώπιση του όλου προβλήματος.

Ο συγγραφέας προτείνει την αλλαγή της ερευνητικής μεθόδου, η οποία θα εφαρμοσθεί σε θεωρητικό αλλά και σε πρακτικό επίπεδο, καθώς και τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της ανθρώπινης βούλησης και της λογικής λειτουργίας του.

Στη δεύτερη παράγραφο του κεφαλαίου αυτού τίθεται το ερώτημα, αν το ανθρώπινο γένος δρα ελεύθερα.

Η απάντηση είναι αρνητική. Η ανελευθερία του γένους έγκειται τόσο στην πνευματική όσο και στην πρακτική πλευρά του, κυρίως λόγω των δογματικών λειτουργιών του Λόγου και των πολιτικών ηγετών της ανθρωπότητας που κυβερνούν απολυταρχικά, έτσι ώστε ο άνθρωπος να μην βοηθείται στο να δράσει «σύμφωνα με τις πραγματικές οντολογικές του δυνατότητες».

Η άλλη ερώτηση αφορά στο αν ο άνθρωπος είναι ελεύθερος στο πλαίσιο του ΕΙΝΑΙ, της καθόλου πραγματικότητας. Η απάντηση του συγγραφέα είναι ότι ο άνθρωπος είναι «σχετικά» ελεύθερος και μπορεί να δράσει στο φυσικό κόσμο, αρκεί να μην παραβιάζει τη «λειτουργία της φυσικής πραγματικότητας ή το Λόγο του οικουμενικού ΕΙΝΑΙ». Είναι ελεύθερος, αλλά και μη ελεύθερος απ' τη στιγμή που η δράση του είναι μέρος της «δράσεως» του οικουμενικού ΕΙΝΑΙ. Άρα υπάρχουν αντικειμενικοί περιορισμοί στους οποίους θα πρέπει να υπόκειται η αυθεντική ανθρώπινη πράξη, πράγματα που είναι προτιμότερο από το όραμα μιας απόλυτης αλλά ψευδούς ελευθερίας.

Μέχρι τώρα όμως η ανθρώπινη βούληση και πράξη δεν έχουν βρει την οντολογική τους αλήθεια, δηλαδή αυτή που εδράζεται στα ανθρώπινα ιδεώδη, εφόσον καταδυναστεύεται από τους σφετεριστές της αλήθειας. Γι' αυτό θα πρέπει να περιφρουρηθούν στη μεταξύ τους διαλεκτική σχέση οι παγκόσμιες ηθικές αξίες για να βρουν οι άνθρωποι το νόημα της πραγματικής ελευθερίας.

Το έργο τελειώνει με το τελικό συμπέρασμα του συγγραφέα και με την εξαγωγή των κυριωτέρων φιλοσοφικών μηνυμάτων, ενώ στο τέλος παρατίθεται και μια μικρή περίληψη στη γαλλική (σελ. 299-369). Σύμφωνα με τα τελευταία λόγια του συγγραφέα είναι ανάγκη το ΕΙΝΑΙ, η καθόλου πραγματικότητα να θεωρηθεί ως το σύνολο των γενών του, τα οποία συνδέονται διαλεκτικά μεταξύ τους. Ως εκ τούτου θα πρέπει να γίνει ριζική αναθεώρηση της μεθοδολογίας που χρησιμοποιείται, ιδιαίτερα στη Φιλοσοφία, για να αποφευχθεί το κλασικό λάθος των περισσοτέρων δογματικών θεωριών δηλαδή το να ξεχωρίζουν ένα από τα γένη του ΕΙΝΑΙ ως κυρίαρχο, κατακερματίζοντας έτσι τη διαλεκτική ενότητά του.

Αυτά, προτείνεται, να ληφθούν υπόψη στη θεωρητική αλλά και πρακτική δράση

του κόσμου με την πεποίθηση ότι έτσι η ανθρωπότητα θα τελειώσει με επιτυχία το μέχρι τώρα τελματωμένο αγώνα της για την Ειρήνη, τη Δικαιοσύνη, την Ελευθερία και τις τόσες άλλες οικουμενικές αξίες.

ΣΤΕΛΛΑ ΣΤΑΘΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΘΗΝΑ